

KS. MARCIN WORBS
Opole

PREKURSORY SOBOROWEJ REFORMY LITURGICZNEJ

Upływająca w bieżącym roku czterdziesta rocznica uchwalenia przez Sobór Watykański II Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium* jest dobrą okazją do przypomnienia znaczenia ruchu liturgicznego jako zjawiska, które w istotny sposób torowało drogę dziełu soborowej odnowy liturgicznej. W szkicowanej poniżej panoramie rozwoju ruchu zostaną zaprezentowane jego główne cele oraz osiągnięcia jego wybitnych przedstawicieli i wiodących ośrodków. Nie wnikając zbyt dokładnie w kwestie szczegółowe, chcemy w niniejszym przeglądzie pokazać wkład czołowych postaci ruchu w budzenie i rozwijanie nowej świadomości liturgicznej, która od czasów Soboru obecna jest w życiu całego Kościoła.

1. Pojęcie i cele ruchu liturgicznego

Definiowanie i systematyzowanie zjawisk tak złożonych, spontanicznych i dynamicznych, jakimi z natury swej zazwyczaj są wszelkiego rodzaju ruchy społeczne, z reguły nie jest zadaniem łatwym. Jego wypełnienie niejako z góry skazane jest na niekompletność i nieadekwatność. Nie dziwi więc fakt, że wiele opracowań poświęconych ruchowi liturgicznemu na ogół unika podania jego bardziej precyzyjnego określenia. Odnośnie do używania pojęcia „ruch liturgiczny” zauważa się w publikacjach stosunkowo dużą dowolność i swobodę, co pozwala wysunąć wniosek, iż nie ma całkowitego konsensusu w kwestii jednoznacznego sprecyzowania definicji ruchu liturgicznego. Sporo kontrowersji wywołuje już samo określenie ram czasowych tego zjawiska, zwłaszcza jego końca. Podczas, gdy część autorów koniec rozwoju ruchu liturgicznego upatruje w ogłoszeniu encykliki *Mediator Dei* (1947), inni utrzymują, iż właściwą cezurą jest tutaj promulgowanie soborowej Konstytucji *Sacrosanctum concilium* (1963)¹.

W niniejszym artykule pod pojęciem „ruch liturgiczny” zasadniczo rozumieć będziemy inicjatywy służące ożywieniu i pogłębieniu świadomości liturgicznej w Koś-

¹ TH. MAAS-EWERD, *Was wollte die Liturgische Bewegung?*, *ErA* 69 (1993), nr 3, s. 225; A. SCHILSON, *Die liturgische Bewegung. Anstöße – Geschichte – Hintergründe*, w: K. RICHTER, A. SCHILSON (red.), *Den Glauben feiern. Wege liturgischer Erneuerung*, Mainz 1989, s. 45; A. TRIACCA, *Odo Casel i ruch liturgiczny*, *RBL* 41 (1988), s. 111.

2. Początki i rozwój ruchu liturgicznego

Byłoby błędem utrzymywać, iż wzmożone zainteresowanie liturgią dało się zaobserwować dopiero na przełomie XIX i XX w. Tak samo niesłusznym byłoby sądzić, że cele, jakie stawiał sobie ruch liturgiczny, zostały po raz pierwszy sformułowane przez niego. Wzrastające zainteresowanie liturgią oraz wiele dążeń i idei programowych późniejszego ruchu liturgicznego pojawiało się już wcześniej. Daleko idące podobieństwo do postulatów ruchu liturgicznego wykazują przykładowo dezyderaty liturgiczne wysuwane w czasach oświecenia¹³. Już wtedy podkreślano prymat liturgii wobec indywidualnej modlitwy osobistej i przeciwstawiano się bezdusznemu „zmechanizowaniu” rytów i ceremonii liturgicznych. Celem powszechnego i bardziej czynnego uczestnictwa wiernych świeckich w liturgii postulowano nawet wprowadzenie do niej języka ojczystego¹⁴. Oświecenie — podobnie jak później ruch liturgiczny — zwróciło się też ku starożytności chrześcijańskiej, by czerpiąc z jej wzorów udoskonalić sprawowanie liturgii¹⁵. Jednakże w odróżnieniu od nastawionego głównie na obiektywizm dwudziestowiecznego ruchu liturgicznego dążenia oświeceniowe znamionował silny subiektywizm. O ile w oświeceniu myślano przede wszystkim antropocentrycznie i w kategoriach etycznych, o tyle ruch liturgiczny charakteryzował się teocentryzmem i akcentował głównie treści ściśle religijne¹⁶. Założki przyszłego ruchu liturgicznego upatrywać należy w działalności mnastów benedyktyńskich, zwłaszcza opactw w Solesmes i Beuron.

2.1. Solesmes i Beuron

Za głównego inicjatora ruchu liturgicznego uchodzi francuski kapłan Prosper Louis Pascal Guéranger (1805–1875)¹⁷. W 1833 r. założył on wraz z pięcioma innymi księżmi, za aprobatą swego biskupa, w opuszczonym od czasów rewolucji klasztorze w Solesmes (nieдалeko Le Mans) wspólnotę zakonną, ściśle przestrzegającą regułę św. Benedykta¹⁸. Cztery lata później papież Grzegorz XVI ustanowił Solesmes opactwem, a Guérangera mianował jego pierwszym opatem i pierwszym przełożonym generalnym Kongregacji benedyktyńskiej we Francji¹⁹. W odróżnieniu od powstających wówczas licznych zgromadzeń zakonnych, poświęcających się głównie pracy charytatywnej bądź szkolnictwu, mnisi reaktywowanego benedyktyńskiego

¹³ J. A. JUNGSMANN, *Liturgische Erneuerung zwischen Barock und Gegenwart*, LjB 12 (1962), s. 1–9.

¹⁴ *Tamże*, s. 4, 7.

¹⁵ W. TRAPP, *Der Ursprung der liturgischen Bewegung*, LZ 4 (1931/32), s. 2.

¹⁶ *Tamże*, s. 4.

¹⁷ S. KOPEREK, *Teologia roku liturgicznego według Prospera Guéranger OSB*, Kraków 1984, s. 212.

¹⁸ SCHILSON, *Restauration und Erneuerung*, s. 426.

¹⁹ J. FENWICK, B. SPINKS, *Worship in Transition. The Twentieth Century Liturgical Movement*, Edinburgh 1995, s. 18; S. KOPEREK, *Dom Prosper Guéranger — opat z Solesmes. Inspirator współczesnej odnowy liturgicznej*, RBL 29 (1976), s. 214.

opactwa Solesmes w centrum życia monastycznego, zgodnie zresztą ze swoją regułą, stawiali celebrowanie liturgii. W Solesmes konsekwentnie dbano o to, aby w życiu zakonnym nic nie przesłaniało liturgii.

Opat Guéranger jest autorem dwóch istotnych z punktu widzenia przyszłego ruchu liturgicznego dzieł: opublikowanych po raz pierwszy odpowiednio w latach 1840, 1841 i 1851 trzech tomów *Institutions liturgiques* oraz ukazującej się od 1841 r. serii wydawniczej *L'Année liturgique*, tłumaczonej na język angielski i niemiecki, wydawanej w setkach tysięcy egzemplarzy²⁰ Tymi wywołującymi szeroki rezonans pismami Guéranger starał się rozbudzić i propagować świadomość liturgiczną. Ukazywał w nich liturgię Kościoła jako źródło i normę wiary i zachęcał do częstszego uczestnictwa w jej świętowaniu. Objasniając istotę liturgii, sens jej modlitw, śpiewów, symboli i świętych czynności, uczył, iż jest ona głównym źródłem umocnienia wiary, gdyż w niej przede wszystkim działa obecny w Kościele Duch Chrystusa. Prosper Guéranger był przekonany o tym, że najważniejszą i najcenniejszą modlitwą chrześcijanina jest modlitwa liturgiczna i jej przyznawał absolutne pierwszeństwo wobec wszelkich modlitw indywidualnych. Świadom niebezpieczeństw ówczesnego indywidualizmu podkreślał mocno wspólnotowy charakter liturgii Kościoła.

Najdoskonalszą postacią liturgii dla opata Guérangera była liturgia rzymska, zwłaszcza liturgia czasów pontyfikatu papieża Grzegorza Wielkiego, a nie — jak pierwotnie sądzono — liturgia późnego średniowiecza²¹ Liturgia rzymska odznaczała się bowiem, jego zdaniem, czterema przymiotami decydującymi o autentyczności liturgii: starożytnością, powszechnością, namaszczeniem i autorytetem²² Stawiając liturgię rzymską za wzór, Guéranger odrzucał tzw. liturgie gallikańskie wraz z ich licznymi wynaturzeniami i przeciwstawiał się tym samym skutecznie rozpowszechnionemu w dziewiętnastowiecznej Francji liturgicznemu partykularyzmowi. Dzięki jego staraniom w II poł. XIX w. we wszystkich diecezjach Francji wprowadzono tradycyjną liturgię rzymską²³ Z drugiej jednak strony, podziw i estyma dla rzymskiego ideału nakazywały Guérangerowi zachowywanie języka łacińskiego w liturgii i usposabiały go raczej sceptycznie do myśli o wprowadzeniu do niej języka ojczystego²⁴

²⁰ Sam Guéranger opublikował do 1866 r. 9 tomów serii *L'Année liturgique*, potem dzieło to kontynuowali jego uczniowie, przede wszystkim dom Lucien Fromage. Po śmierci Guérangera, w latach 1878–1885 ukazało się nowe wydanie *Institutions liturgiques* poszerzone przez innego mnicha z Solesmes, Alphonse Guépin, o tom czwarty; SCHILSON, *Restauration und Erneuerung*, s. 426; TRAPP, *art. cyt.*, s. 75; F. KOLBE, *Die liturgische Bewegung*, Aschaffenburg 1964, s. 22; KOPEREK, *dz. cyt.*, s. 16. Szczegółowo dzieło Guérangera o roku liturgicznym analizuje rozprawa ks. prof. Koperka.

²¹ A. ANGENENDT, *Liturgik und Historik. Gibt es eine organische Liturgie-Entwicklung?*, Freiburg im Br. 2001, s. 56.

²² KOPEREK, *art. cyt.*, s. 215.

²³ B. NEUNHEUSER, *Sto lat ruchu odnowy liturgicznej zapoczątkowanego przez o. Prospera Guéranger. Przeszłość i perspektywy*, RBL 29 (1976), s. 196.

²⁴ JUNGSMANN, *Liturgische Erneuerung*, s. 12n.

Godne świętowanie liturgii, o które Prosper Guéranger zabiegał w Solesmes z niezwykłą gorliwością, domagało się starannego wykonywania liturgicznego śpiewu. Najlepiej nadawał się do tego, zdaniem Guérangera, śpiew gregoriański, wypierany od późnego średniowiecza z liturgii przez śpiew polifoniczny. Prowadząc intensywne badania nad chorałem gregoriańskim, opat Guéranger i jego uczniowie zalecali powrót do niego i pielęgnowanie go w liturgii²⁵. Z biegiem czasu opactwo Solesmes stało się wiodącym ośrodkiem odnowy i propagowania chorału gregoriańskiego. W 1883 r. wydano przygotowany przez mnichów z Solesmes gradual, natomiast od 1889 r. ukazywały się opracowywane przez nich poszczególne tomy serii *Paléographie Musicale*, stanowiącej dokumentację najstarszych rękopisów chorałowych od X w.²⁶

Istotny wkład w konstituowanie się przyszłego ruchu liturgicznego wniosło także benedyktyńskie opactwo w Beuron, reaktywowane w 1863 r. przez pochodzących z Bonn braci: Maurycego (1825–1890) i Placyda (1828–1908) Wolterów²⁷. Zanim bracia Wolterowie założyli w naddunajskim Beuron na nowo klasztor benedyktyński, przez kilka lat przygotowywali się do życia zakonnego w opactwie Św. Pawła w Rzymie i przez kilka miesięcy przebywali w Solesmes²⁸. Podobnie jak w Solesmes, tak i w Beuron traktowano liturgię priorytetowo i starano się upowszechniać zamiłowanie do niej poprzez jej przykładowe i godne sprawowanie, wzorując się na liturgii rzymskiej. Za rządów opata Maurycego, a po jego śmierci — opata Placyda, Beuron było także prężnym centrum odnowy liturgicznego śpiewu i ważnym ośrodkiem wydawniczym. W 1875 r. ukazało się tu przyjęte z dużym zainteresowaniem dzieło *Choralgesang und Liturgie*, akcentujące znaczenie modlitwy liturgicznej²⁹. Opat M. Wolter zostawił po sobie pięciotomowy komentarz homiletyczno-liturgiczny do psalmów *Psallite sapienter*, oparty na pismach Ojców Kościoła, oraz traktujące m.in. o liturgicznych tradycjach monastycznych dzieło *Praecipua Ordinis monastica Elementa*³⁰. W stosunkowo krótkim czasie naddunajskie opactwo stało się znane w całym Niemczech. Do klasztoru w Beuron wstępowali liczni nowicjusze, natomiast w charakterze gości przybywało tutaj wielu intelektualistów, pisarzy i artystów, których urzekały głębia atmosfery tego miejsca i piękno sprawowanej w nim liturgii³¹.

Z opactwem w Beuron związany był również o. Anzelm Schott (1843–1896) — wydawca opublikowanego po raz pierwszy w 1884 r. kompletnego, bo zawierającego obok łacińskiego tekstu niemieckie tłumaczenie kanonu wraz ze słowami konsekracji, przekładu *Mszалу Rzymskiego* na język niemiecki, opatrzonego cennymi objaś-

²⁵ KOLBE, *dz. cyt.*, s. 24; FENWICK, SPINKS, *dz. cyt.*, s. 18.

²⁶ E. JASCHINSKI, *Musica sacra oder Musik im Gottesdienst?*, Regensburg 1990, s. 19.

²⁷ SCHILSON, *Die liturgische Bewegung*, s. 31; ANGENENDT, *dz. cyt.*, s. 25.

²⁸ S. PETZOLT, *Maurus Wolter — ein Leben im Geist der Liturgie*, ErA 66 (1990), s. 351n.

²⁹ KOLBE, *dz. cyt.*, s. 23.

³⁰ PETZOLT, *art. cyt.*, s. 351, 356n.

³¹ W Beuron gościli m.in.: Max Scheler, Edyta Stein i Martin Heidegger; ANGENENDT, *dz. cyt.*, s. 25n.

nieniami obchodu roku liturgicznego, bazującymi na *L'Année liturgique* Prospera Guérangera³² Wprawdzie już przed Schottem znano tłumaczenia mszału na język niemiecki, jednak wydany przez niego przekład, wielokrotnie modyfikowany, zyskał bezprecedensową popularność, zwłaszcza w latach późniejszych. O ile do 1906 r. w dziesięciu wydaniach ukazało się około 100000 jego egzemplarzy, o tyle do 1939 r. ich liczba wzrosła aż 1 650000 (w czterdziestu pięciu edycjach)³³ Anzelm Schott opracował ponadto na użytek świeckich dwujęzyczne, łacińsko-niemieckie, wydanie tekstów nieszporów (*Vesperale Romanum — Vesperbuch*).

2.2. Pius X i jego liturgiczne ustawy

W procesie kształtowania się ruchu liturgicznego dużą rolę odegrał pontyfikat papieża Piusa X (1903–1914). Obrane przez niego motto papieskiego posługiwania (*Instaurare omnia in Christo*) znalazło swoje bodaj największe przełożenie w zainicjowaniu istotnych reform liturgicznych. Już w pierwszym roku swego pontyfikatu Pius X ogłosił motu proprio *Tra le sollecitudini* (22 listopada 1903), w którym wyraźnie stwierdza, iż liturgii należy się centralne miejsce w życiu chrześcijanina, i nakazuje popieranie, bądź przywrócenie tradycyjnego chorału gregoriańskiego jako pierwszorzędnego śpiewu liturgicznego³⁴ W tym ważnym przede wszystkim dla prawodawstwa muzyki kościelnej dokumencie znalazło się jedno z kluczowych pojęć ruchu liturgicznego — sformułowanie *partecipazione attiva* („czynne uczestnictwo”)³⁵, podkreślające, iż „czynny współdział [wiernych] w najświętszych tajemnicach oraz modłach publicznych i uroczystych Kościoła” stanowi „najpierwsze i niezbędne źródło prawdziwego ducha chrześcijańskiego”³⁶. Burkhard Neunheuser to ważne stwierdzenie i jego ówczesną recepcję skomentował następująco: „Zdanie to było oficjalnym potwierdzeniem słuszności rozwijającego się ruchu liturgicznego, ale w tamtym czasie prawie nikt go nie zauważył i nie zrozumiał”³⁷

Oprócz motu proprio o muzyce kościelnej Pius X wydał jeszcze inne istotne dokumenty dotyczące liturgii: tzw. „Dekrety o Komunii św.” (*Sacra Tridentina Syno-*

³² TRAPP, dz. cyt., s. 292; D. ZÄHRINGER, *Der Beitrag Beurons zur liturgischen Erneuerung, w: Beuron 1863-1963. Festschrift zum hundertjährigen Bestehen der Erzabtei St. Martin*, Beuron 1963, s. 348, A. HÄUßLING, *Einhundert Jahre „Schott”*, ErA 59 (1983), s. 351.

³³ TRAPP, dz. cyt., s. 363; Nazwisko „Schott” przestało być później tylko nazwą własną i dzisiaj jest powszechnie przyjętym określeniem wydawanych przez benedyktynów z Beuron popularnych mszalików.

³⁴ *Tamże*, s. 366; JASCHINSKI, dz. cyt., s. 21; A. FILABER, *Prawodawstwo muzyki liturgicznej*, Warszawa 1997, s. 8–11.

³⁵ Początkowo pierwotne włoskie sformułowanie *partecipazione attiva* przetłumaczono na łacinę jako *actuosa communicatio*. Później zastąpiono je określeniem *participatio actuosa*; E. LENGELING, *Was besagt „aktive Teilnahme”?*, LjB 11 (1961), s. 186–188; E. JASCHINSKI, dz. cyt., s. 22; J. WAGNER, *Fünfzig Jahre Liturgische Bewegung*, w: A. KIRCHGÄSSNER (wyd.), *Unser Gottesdienst. Überlegungen und Anregungen. Ein Werkbuch*, Freiburg im Br. 1960, s. XI.

³⁶ PIUS X, *Inter pastoralis officii sollicitudines*, w: FILABER, dz. cyt., s. 9.

³⁷ NEUNHEUSER, *art. cyt.*, s. 198.

„*Quam Singulari* z 8 sierpnia 1910 r.), konstytucję apostołską *Divino afflatu* (1 listopada 1911 r.) oraz motu proprio *Abhinc duos annos* (23 października 1913 r.)³⁸

W „dekretach komunijnych” Pius X, nazywany nierzadko „papieżem Eucharystii”, zachęca do częstego, nawet codziennego, i wczesnego, tj. już od dzieciństwa, przystępowania do Komunii św. By uprzytomnić sobie wagę tych zachęt, trzeba pamiętać, że w pierwszych dziesięcioleciach XX stulecia praktyka częstego przystępowania do Komunii św. na ogół była rzadkością. Brak było też wtedy świadomości, iż właściwego momentu przyjmowania Komunii św. upatrywać należy w trakcie wspólnie świętowanej liturgii Mszy św., a nie poza nią³⁹ Piusowi X przypisuje się przytaczane często w pismach przedstawicieli ruchu liturgicznego słynne powiedzenie: „Nie powinniście się modlić podczas Mszy św., lecz Mszą św.”⁴⁰

Z kolei w poświęconej reformie brewiarza i kalendarza liturgicznego konstytucji apostołskiej *Divino afflatu* papież zapowiada nowy układ psalterza w ramach tygodnia liturgicznego i wyraża zamiar większego ubogacenia Liturgii Godzin tekstami Pisma św. Ponadto zwraca uwagę na potrzebę powrotu do liturgicznego pierwszeństwa świętowania niedzieli oraz na znaczenie liturgicznego obchodu dni powszednich, zwłaszcza w okresie Wielkiego Postu. O prymat niedzieli w stosunku do świąt świętych upomina się papież również w motu proprio *Abhinc duos annos*.

Niestety, zapoczątkowane przez Piusa X dzieło kompleksowej odnowy liturgii po jego śmierci nie od razu doczekało się kontynuacji. Faktem jednak jest, że za pontyfikatu tego papieża rozbudzone przez dziewiętnastowiecznych prekursorów ruchu liturgicznego zainteresowanie liturgią niejako otrzymało aprobatę najwyższej władzy kościelnej. Dzięki podjętym przez Piusa X — doświadczonego duszpastora — reformom wiele dążeń ruchu liturgicznego zostało nie tylko oficjalnie usankcjonowanych, lecz także zyskało bardziej praktyczny wymiar⁴¹. Nadszedł czas, by coraz dynamiczniej rozwijająca się myśl ruchu odnowy liturgicznej stawała się rzeczywistością w życiu szerszych kręgów wiernych.

2.3. Belgijskie początki klasycznego ruchu liturgicznego

Chociaż korzeni katolickiego ruchu liturgicznego szukać należy we Francji i Niemczech, to jego zapoczątkowanie jako zjawiska społecznego na szeroką skalę miało miejsce w Belgii. Za właściwy początek okresu klasycznego w rozwoju ruchu liturgicznego przyjmuje się bowiem tzw. „wydarzenie z Malines” z 23 września

³⁸ J. PINSK, *art. cyt.*, s. 1; TRAPP, *dz. cyt.*, s. 356.

³⁹ J.A. JUNGSMANN, *Liturgischer Dienst*, w: G. THURMAIR, R. SATTELMAIR, E. LAMPEY (wyd.), *Weg und Werk. Die katholische Kirche in Deutschland*, München 1960, s. 219n.

⁴⁰ TRAPP, *dz. cyt.*, s. 366: *Ihr sollt nicht in der Messe, ihr sollt die Messe beten*.

⁴¹ MAYER, *Die geistesgeschichtliche Situation*, s. 433.

1909 r. — zwołanego z inicjatywy kard. Désiré Merciera (1851–1926) kongresu katolików belgijskich⁴². Na kongresie w Malines na życzenie kard. Merciera w osobnym wykładzie podjęto zagadnienie roli liturgii w duszpasterstwie, co w tamtym czasie było dla wielu ogromnym zaskoczeniem, a nawet sprawą trudną do zaakceptowania. Z referatem na temat liturgii zaproszono na kongres dom Lamberta Beauduina (1873–1960)⁴³ — młodego wykładowcę dogmatyki z założonego w 1899 r. benedyktyńskiego opactwa Mont César w Louvain (Kongregacja beurońska). W swym kongresowym wystąpieniu Lambert Beauduin, wychodząc od wówczas mało jeszcze zauważanego stwierdzenia Piusa X o czynnym uczestnictwie w liturgii jako „prawdziwej modlitwie Kościoła”⁴⁴ i nieodzownym źródle życia chrześcijańskiego, postulował m.in.: jak najszersze rozpropagowanie zrozumiałych dla wszystkich wiernych tłumaczeń tekstów mszalnych, tak, aby mszał stopniowo stawał się powszechnie używanym modlitewnikiem; jak najintensywniejsze uliturgicznienie wszelkiej pobożności (np. poprzez odmawianie komplety jako modlitwy wieczornej, czy też niedzielnych niesporów) oraz wprowadzenie corocznych rekolekcji dla członków chórów kościelnych, pogłębiających ich przeżywanie liturgii⁴⁵. Mimo zastrzeżeń niektórych uczestników kongresu sformułowane w wykładzie dom Lamberta Beauduina postulaty zostały przyjęte jednogłośnie. Przeciwnicy propagowania tekstów liturgicznych pośród wiernych uważali, że liturgia powinna pozostać domeną klasztorów i nie pozbawiać świeckich ich „dobrych modlitewników”, jak również zarzucali Beauduinowi tendencje modernistyczne⁴⁶. Po stronie Lamberta Beauduina stanął prof. Gottfried Kurth (1847–1916), wybitny historyk, który już w wykładzie inauguracyjnym kongresu, entuzjastycznie zresztą odebrany, wyraził swoje jednoznaczne *votum* dla liturgicznych poglądów mnicha z Mont César⁴⁷. Zdecydowanego poparcia udzielił Beauduinowi także wielki autorytet belgijskiego Kościoła i sprzymierzeniec powstającego ruchu liturgicznego — kard. Mercier⁴⁸.

Nie trzeba było długo czekać, by móc się przekonać, jak brzemiennie w skutkach było wystąpienie Beauduina na kongresie w Malines. Zachęcony odniesionym tam sukcesem dom Lambert przy udziale współbraci z Mont César zaczął w Adwencie 1909 r. wydawać tłumaczenia tekstów mszalnych w miesięczniku „La Vie Liturgique. Revue liturgique populaire”⁴⁹. Planowany wstępnie nakład czasopisma w ilość-

⁴² TRIACCA, *art. cyt.*, s. 111; B. FISCHER, *Das „Mechelner Ereignis” vom 23. September 1909. Ein Beitrag zur Geschichte der Liturgischen Bewegung*, LJB 9 (1959), s. 204nn.

⁴³ FISCHER, *art. cyt.*, s. 204n.

⁴⁴ Tak zatytułowany był wykład Beauduina; FENWICK, SPINKS, *dz. cyt.*, s. 24; WAGNER, *art. cyt.*, s. X.

⁴⁵ FISCHER, *art. cyt.*, s. 209.

⁴⁶ J. PINSK, *Zum Ursprung der liturgischen Bewegung in Belgien*, LL 3 (1936), s. 249n.

⁴⁷ FISCHER, *art. cyt.*, s. 207n.

⁴⁸ PINSK, *Zum Ursprung*, s. 250.

⁴⁹ FISCHER, *art. cyt.*, s. 209.

ci 50000 egzemplarzy okazał się być nie wystarczający i szybko trzeba było go powiększyć o dalsze 25 000; podobnie ogromnym wzięciem cieszył się ukazujący się co miesiąc suplement, nazwany później „Questions liturgiques et paroissiales”, przeznaczony dla duchownych i zainteresowanych laików⁵⁰ Po 1909 r. ukazywały się w Belgii ponadto inne znaczące czasopisma liturgiczne m.in.: „Révue liturgique et bénédictine”, wydawane przez założone jeszcze w 1872 r. przez Placyda Woltera i również należące do Kongregacji beurońskiej opactwo Maredsous, oraz „Liturgische Tijdschrift”, ukazujące się w opactwie Affligem⁵¹. W czerwcu 1910 r. w Mont César odbył się I Kongres Liturgiczny pod przewodnictwem kard. Merciera, a w sierpniu tego samego roku w Poulers miała miejsce I Liturgiczna Konferencja; od 1911 r. obradowały w Belgii regularnie rokrocznie (z wyjątkiem lat I wojny światowej) dwie konferencje — w języku francuskim i flamandzkim, przyciągające setki uczestników z wielu krajów świata⁵². Znaczny wkład w organizowanie konferencji liturgicznych wniósł oprócz Lamberta Beauduina jeden z pionierów ruchu liturgicznego we Flandrii — kanonik Callewaert — założyciel powstałego już w 1907 r. tzw. „Kręgu liturgicznego w Brugi”, autor wielu artykułów naukowych i popularnonaukowych, traktujących o zagadnieniach liturgicznych⁵³

Omawiając belgijskie początki klasycznego ruchu liturgicznego, należałoby jeszcze wspomnieć o dużym powodzeniu programowej książeczki dom Lamberta Beauduina *La piété de l'Église* z 1914 r., stanowiącej rozwinięcie myśli przedstawionych w wykładzie na kongresie w Malines⁵⁴, jak również o organizowanych przez niego w opactwie Mont César rekolekcjach liturgicznych dla kapłanów⁵⁵ W tych pogłębiających świadomość liturgiczną duchowieństwa rekolekcjach, przeprowadzanych głównie w oparciu o teksty ksiąg liturgicznych (mszał, brewiarz, rytuał), brało udział wielu księży nie tylko z Belgii, lecz także z Holandii i Francji⁵⁶

Dzięki zapoczątkowanym i konsekwentnie rozwijanym w Belgii licznym przedsięwzięciom dynamicznie wzrosło zainteresowanie liturgią wśród wiernych świeckich wielu państw. Skala i skutki podjętych inicjatyw odnowy liturgicznej były teraz na tyle szerokie, iż rzeczywiście można było odtąd mówić o ruchu liturgicznym. „Jakby otwarło się wnętrze ziemi. Z siłą żywiołu światło dzienne ujrzał strumień,

⁵⁰ *Tamże*.

⁵¹ TRAPP, *dz. cyt.*, s. 363; W. BIRNBAUM, *Die deutsche katholische liturgische Bewegung*, Tübingen 1966, s. 32.

⁵² TRAPP, *dz. cyt.*, s. 364n; A. SCHALLER, *Die liturgische Bewegung in Belgien*, LZ 1 (1929), s. 71.

⁵³ PINSK, *Zum Ursprung*, s. 249nn.

⁵⁴ Książka ta została przetłumaczona na język polski i opatrzona komentarzem przez ks. S. Koperka (L. BEAUDUIN, *Modlitwa Kościoła*, Kraków 1987).

⁵⁵ O. ROUSSEAU, *Dom Lambert Beauduin, die Liturgie und der Unionsgedanke*, w: TH. BOGLER (wyd.), *Liturgische Bewegung nach 50 Jahren*, Maria Laach 1959, s. 15, 20.

⁵⁶ *Tamże*, s. 20.

który już od dłuższego czasu wzbierał w ukryciu i teraz na oczach wszystkich zaczął tryskać i szukać swego toru”⁵⁷. Zakończył się „dłuższy czas inkubacji”⁵⁸ ruchu odnowy liturgicznej.

2.4. Intensywny rozwój ruchu liturgicznego w Niemczech i Austrii

Po pontyfikacie papieża Piusa X i „wydarzeniu z Malines” starania ruchu odnowy liturgicznej przybrały do tego stopnia na sile, że nawet wybuch I wojny światowej nie zdołał ich powstrzymać. W dalszym ciągu wiodącą rolę w procesie rozwoju ruchu pełnili benedyktyni. Spośród monasterów benedyktyńskich na szczególną uwagę zasługują dwa opactwa: Maria Laach i Krzeszów (Grüssau). Ich wieloraka i niezwykle owocna działalność, zwłaszcza Maria Laach, spowodowała, że po I wojnie światowej punkt ciężkości rozwoju ruchu liturgicznego przesunął się z krajów francuskojęzycznych do państw obszaru języka niemieckiego, przede wszystkim do Niemiec i Austrii. W krajach tych oprócz aktywnych benedyktynów spotykamy zaangażowanych w dzieło odnowy liturgicznej duszpasterzy i teologów oraz niezwykle prężne grupy katolickiego ruchu młodzieżowego.

2.4.1. Pionierska działalność ks. Stanisława Stephana

Prezentując dzieje ruchu odnowy liturgicznej w I poł. XX w. w ówczesnych krajach języka niemieckiego, trzeba najpierw wspomnieć o liturgicznej działalności urodzonego na pograniczu śląsko-wielkopolskim (Bralin koło Kępna) ks. Stanisława Stephana (1867–1926)⁵⁹ — kapłana diecezji wrocławskiej. Ten żyjący głębią liturgii teolog i duszpasterz rozpoczął niezwykle produktywną działalność wydawniczą w służbie odnowy liturgicznej, głównie na terenie Śląska, już na przełomie XIX i XX w. Jako młody kapłan czynił starania o bardziej zrozumiałe i czynne przeżywanie liturgii przez jej uczestników, czego dowodem może być opracowany i wydany przez niego zaledwie trzy lata po przyjęciu święceń (1897 r.) modlitewnik na Wielki Tydzień w języku niemieckim, którego łączny nakład wyniósł ponad milion egzemplarzy⁶⁰. Dzieło wprowadzania duchownych i wiernych świeckich w święte tajemnice liturgii poprzez opracowywanie odpowiednich objaśnień i udostępnianie zrozumiałych tekstów liturgicznych ks. Stephan kontynuował także w dalszych latach swej kapłańskiej posługi. W jego bogatej spuściźnie literackiej wyróżnić należy następujące prace: przekład psalmów brewiarzowych z języka łacińskiego na język niemiecki wraz z komentarzem pt. *Psalmenschlüssel*, tłumaczenie całego *Mszалу*

⁵⁷ WAGNER, *art. cyt.*, s. X: *Der Schoß der Erde gleichsam hatte sich geöffnet. Mit elementarer Gewalt war ein Strom zu Tage getreten, der im Verborgenen lange schon seine Wasser gesammelt hatte und nun vor aller Augen zu strömen und seinen Weg zu suchen begann.*

⁵⁸ JUNGSMANN, *Liturgische Erneuerung*, s. 11: *Eine längere Inkubationszeit.*

⁵⁹ J. GOTTSCHALK, *Stanislaus Stephan (1867–1926)*, „Schlesische Priesterbilder” 5 (1967), s. 80.

⁶⁰ W. DÜRIG, *Pius Parsch und Stanislaus Stephan*, w: N. HÖSLINGER, Th. MAAS-EWERD (wyd.), *Mit sanfter Zähigkeit. Pius Parsch und die biblisch-liturgische Erneuerung*, Klosterneuburg 1979, s. 266.

rzymskiego z odpowiednimi wyjaśnieniami dla kapłanów pt. *Der Priester am Altar*, dwutomowy mszalik dla wiernych *Des Christen Gottesdienst* oraz swoisty zarys teologii liturgii *Christus in der Liturgie*⁶¹. Te publikowane w latach 1918–1925 dzieła ukazały się w Wydawnictwie Liturgicznym w Leśnej na Dolnym Śląsku (Marklissa), założonym przez ks. Stanisława Stephana dla propagowania idei ruchu odnowy liturgicznej⁶².

W przekonaniu śląskiego pioniera ruchu liturgicznego nieodzownym warunkiem powodzenia dzieła odnowy liturgicznej było pozyskanie dla niej duchowieństwa, zwłaszcza diecezjalnego. Stąd ks. Stephan postulował, by w pierwszym rzędzie zadbać o solidną formację liturgiczną duszpasterzy, co z kolei miało owocować bardziej liturgicznym profilem duszpasterstwa parafialnego⁶³. Zresztą właściwą formację liturgiczną powinni, jego zdaniem, otrzymywać już kandydaci do kapłaństwa, dlatego wysuwał także postulat dowartościowania liturgii i liturgiki w procesie formacji duchowej i intelektualnej alumnów⁶⁴. Doceniając inspirującą i twórczą rolę klasztorów benedyktyńskich w rozwoju ruchu odnowy liturgicznej, podkreślał konieczność zaangażowania duszpasterzy, by — podobnie jak w Belgii po „wydarzeniu z Malines” — idee ruchu dotarły do możliwie wielu parafii. O tym, jak skuteczna i owocna była liturgiczna działalność ks. Stanisława Stephana na Śląsku, niech świadczą chociażby spostrzeżenia śląskich kapłanów, przybyłych do Niemiec Zachodnich w wyniku zmian politycznych, które nastąpiły po zakończeniu II wojny światowej. Ze zdumieniem konstatawali oni, iż życie liturgiczne w ich byłych parafiach na Śląsku było o wiele bardziej rozwinięte niż we wspólnotach parafialnych na Zachodzie⁶⁵. Podobnie w powojennej Polsce podkreślano, iż udział wiernych w liturgii był aktywniejszy na Śląsku niż w innych rejonach kraju⁶⁶. W dużej mierze było to właśnie zasługą ks. Stanisława Stephana oraz katolickiego ruchu młodzieżowego i opactwa benedyktyńskiego w Krzeszowie (o których mowa będzie w dalszej części artykułu).

2.4.2. Maria Laach i Krzeszów (Grüssau)

Powstałe w XI w. nad jeziorem Laach w Nadrenii opactwo Maria Laach ma długą i złożoną historię. Jeden z jej ważniejszych rozdziałów rozpoczął się 25 listopada 1892 r., kiedy do monasteru przybył Anzelm Schott wraz z grupą innych benedyk-

⁶¹ Wymienione pozycje zostały omówione bliżej w: H. EKERT, *Ks. Stanisław Stephan (1867–1926) jako pionier ruchu liturgicznego na Śląsku* (Opolska Biblioteka Teologiczna 32), Opole 1999, s. 62–74.

⁶² Po śmierci ks. Stephana wydawnictwo to — zgodnie z jego testamentową wolą — zostało przekazane benedyktynom z Krzeszowa; *tamże*, s. 60, 93.

⁶³ TH. MAAS-EWERD, *Liturgie und Pfarrei. Einfluß der Liturgischen Erneuerung auf Leben und Verständnis der Pfarrei im deutschen Sprachgebiet*, Paderborn 1969, s. 104n.

⁶⁴ W. DÜRIG, *Schlesiens Anteil an der liturgiewissenschaftlichen Forschung und an der liturgischen Erneuerung im deutschen Katholizismus*, ASKG 9 (1951), s. 213n.

⁶⁵ Por. MAAS-EWERD, *Liturgie und Pfarrei*, s. 109.

⁶⁶ H.J. SOBECZKO, *Z dziejów ruchu liturgicznego na Śląsku*, WUDO 31 (1976), s. 117.

tynów z Beuron, pozostający wierni ideałom liturgicznym, wyniesionym z macierzystego opactwa⁶⁷. Reaktywowany w Maria Laach klasztor benedyktyński bardzo szybko rozwinął się (w ciągu 20 lat liczba mnichów wzrosła do ok. stu) i w czasie kadencji opata Ildefonsa Herwegena (1913–1946) stał się wiodącym ośrodkiem odnowy liturgicznej, emanującym swym oddziaływaniem daleko poza granice Europy Środkowej⁶⁸.

Dla Ildefonsa Herwegena liturgia Kościoła stanowiła „stare źródło nowej mocy”⁶⁹. Wskazując na egzystencjalne znaczenie liturgii w życiu chrześcijanina, opat Herwegen podkreślał potrzebę zrewidowania upowszechnionego wówczas patrzenia na Kościół. Jego zdaniem sposób pojmowania Kościoła pełni kluczową rolę w odnowie liturgicznej. W wygłoszonym w 1919 r. w Akwizgranie słynnym wykładzie dla katolickiego środowiska akademickiego Ildefons Herwegen apelował, by istoty Kościoła nie pojmować jedynie w kategoriach socjologicznych, historycznych czy jurydycznych (jak to wtedy często miało miejsce), lecz by patrzeć na Kościół w duchu nowotestamentowej eklezjologii św. Pawła, tzn. widzieć w nim przede wszystkim mistyczną wspólnotę z Chrystusem. Tej ścisłej jedności z Chrystusem chrześcijanin może doświadczyć najpełnie w liturgii Kościoła, pod warunkiem, że będzie odpowiednio przygotowany do jej właściwego przeżywania.

Jak zauważa Angelus Häußling, przysposabianie do właściwego przeżywania liturgii, jak również odkrywanie bogactwa życia z liturgią, było przez opactwo Maria Laach realizowane na trzech płaszczyznach: w samym życiu wewnątrzmonastycznym, w oddziaływaniu pastoralnym mnichów i na płaszczyźnie badań teologicznych⁷⁰. Pod wpływem opata Herwegena i przy wewnętrznej akceptacji i gorliwości zakonników w życiu opactwa zdecydowanie pierwsze miejsce zajmowała liturgia. Ildefonsowi Herwegenowi bardzo zależało na tym, by mnisi, troszcząc się o swoją formację wewnętrzną, oprócz Pisma Świętego i reguły św. Benedykta sięgali także często po księgi liturgiczne⁷¹. Najważniejszy element życia duchowego wspólnoty klasztornej stanowiło uroczyste, wzorowe celebrowanie liturgii. Z jednej strony przykładne świętowanie liturgii w klasztorze służyło pogłębianiu duchowości mnichów, a z drugiej bardzo szybko stało się skuteczną formą „liturgicznego apostołstwa”⁷². Powodowani troską o odnowienie i rozwój życia liturgicznego także poza murami

⁶⁷ A. HÄUßLING, *Die betende Kirche. Maria Laach und die deutsche Liturgische Bewegung*, ErA 68 (1992), nr 1, s. 22n.

⁶⁸ *Tamże*, s. 16; FENWICK, SPINKS, *dz. cyt.*, s. 26.

⁶⁹ *Alte Quellen neuer Kraft* — pod takim tytułem ukazał się w 1920 r. zbiór artykułów programowych Herwegena; HÄUßLING, *art. cyt.*, s. 24.

⁷⁰ *Tamże*, s. 27n.

⁷¹ B. EBEL, *Ausgangspunkte und Anliegen der religiösen liturgischen Erneuerung in ihren Anfängen*, w: BOGLER (wyd.), *dz. cyt.*, s. 29.

⁷² I. Herwegen konsekwentnie unikał określenia „ruch liturgiczny” i zamiast niego preferował terminy: „liturgiczne apostołstwo” lub „odnowa liturgiczna”; *tamże*, s. 28.

klasztornymi benedyktyni z Maria Laach zapraszali zainteresowanych do siebie na odprowadzanie nabożeństw, zwłaszcza na liturgiczny obchód Wielkiego Tygodnia (od 1914 r. połączony z konferencją liturgiczną)⁷³. Zaproszenie to kierowali szczególnie do szukającej z nimi kontaktu inteligencji — prawników, nauczycieli, lekarzy i duchownych — oraz do młodzieży akademickiej. Do historii przeszedł pierwszy „otwarty” Wielki Tydzień w Maria Laach (1913 r.), gdyż brały w nim udział m.in. tak historyczne postaci, jak późniejszy premier Francji Robert Schuman (1886–1963) oraz późniejszy kanclerz Niemiec Heinrich Brüning (1885–1970)⁷⁴. Schuman — pionier integracji europejskiej — wspominał w podeszłym wieku latem 1959 r.: „Już wtedy zaczęliśmy pojmować, że wszystko, co toruje drogi porozumieniu, jedności i braterstwu, czerpie siłę z tego samego źródła. W tym sensie także Maria Laach było kamieniem węgielnym dla przyszłej Europy”⁷⁵.

Propagowaniu i pogłębianiu świadomości liturgicznej służyły również urządzone w Maria Laach kursy formacyjne dla zaangażowanych w sprawowanie liturgii w duszpasterstwie zakrystianów⁷⁶. Poza tym „liturgiczne apostołstwo” benedyktynów tego opactwa znajdowało swój wyraz także w nastawionej na powszechniejszy odbiór płodnej działalności wydawniczej, której przykładami mogą być następujące ważne publikacje: wydawana przez opata Herwegena znakomita seria *Ecclesia orans* (na czele z jej pierwszą pozycją — wspomnianą już słynną książką Romano Guardiniego *Vom Geist der Liturgie*); dwukrotnie wydawane (łącznie nakład 35 000 egzemplarzy) objaśnienia liturgii Kościoła *Liturgisches Volksbuch*; popularna seria wprowadzająca w sens poszczególnych świąt liturgicznych *Liturgische Volksbüchlein*; opracowanie mszału w języku niemieckim *Laacher Volksmeßbuch*, publikowane w wielu poprawianych wydaniach aż do Soboru Watykańskiego II w liczbie 1 000 000 egzemplarzy⁷⁷.

Gdy zaś idzie o trzecią płaszczyznę liturgicznej działalności opactwa Maria Laach, tj. zajmowanie się liturgią w wymiarze naukowym, trzeba zauważyć, iż polegało ono na prowadzeniu intensywnych badań historycznych, jak również na rozwijaniu teologii liturgii. Od 1918 r. ukazywała się w Maria Laach seria historyczna *Liturgiegeschichtliche Quellen und Forschungen*, zawierająca wydania krytyczne wielu ważnych tekstów źródłowych liturgii Wschodu i Zachodu, opracowywana głównie przez o. Kuniberta Mohlberga⁷⁸. Dzięki prowadzonym w Maria Laach badaniom nad historią liturgii w ruchu liturgicznym coraz bardziej wskazywano na starożytne

⁷³ KOLBE, *dz. cyt.*, s. 37.

⁷⁴ WAGNER, *art. cyt.*, s. XII.

⁷⁵ R. SCHUMAN, *Ein Blatt dankbarer Erinnerung*, LjB 9 (1959), s. 194: *Damals schon begannen wir einzusehen, daß alles, was der Verständigung, der Einheit und Brüderlichkeit die Wege ebnet, aus derselben Quelle schöpft. In diesem Sinne war auch Maria Laach ein Grundstein für das kommende Europa.*

⁷⁶ HÄUßLING, *Die betende Kirche*, s. 27.

⁷⁷ *Tamże*, s. 27n.

⁷⁸ JUNGSMANN, *Liturgischer Dienst*, s. 217.

wzorce chrześcijańskiego kultu⁷⁹ W 1921 r. w opactwie nad jeziorem Laach zaczęło się też ukazywać czasopismo „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft”, z woli opata Herwegena wydawane przez Odo Casela (1886–1948) — twórcę tzw. „teologii misteriiów” (*Mysterientheologie*)⁸⁰ W tym cieszącym się dużą renomą periodyku, bardzo solidnie i wszechstronnie redagowanym, Casel bronił swojej tezy o „obecności misteriiów” (*Mysteriengegenwart*), utrzymującej, iż na decydujące wydarzenia zbawcze, przede wszystkim na śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa, nie należy patrzeć zgoła jako na wydarzenia przeszłe, lecz jako na wydarzenia, które tak są uobecnianie w liturgii. Zagadnienie obecności misterium w sprawowanej sakramentalnie liturgii ma, według Casela, dwa ważne aspekty: sam fakt aktualizacji zbawczych wydarzeń, misteriiów oraz sposób ich aktualizacji⁸¹. „Co do problemu pierwszego, a więc co do faktu uobecnienia sakramentalnego dzieła zbawienia, nie ma większych trudności. Trudność powstaje, kiedy pada pytanie, jak dzieło zbawcze Chrystusa, Jego śmierć i zmartwychwstanie, skoro jest dzisiaj wydarzeniem ponadhistorycznym, jest obecne w misterium liturgii” — zauważa celnie ks. Wacław Świerzawski⁸². Chociaż nauka Odo Casela przyjmowana była nie bez kontrowersji, przyczynił się on znacząco do rozwoju teologii liturgii i liturgiki w ogóle, której odtąd nie pojmowano już tylko jako rubrycystycznego objaśniania spełnianych rytów⁸³ Wkład liturgisty z Maria Laach polegał na dokładniejszym opracowaniu teologicznego uzasadnienia roli, jaką liturgia pełni w życiu wiary, w Kościele i w teologii oraz na uwypukleniu centralnej roli Misterium Paschalnego w roku liturgicznym⁸⁴ Dodajmy jeszcze, że naukowe badania benedyktynów z Maria Laach w 1931 r. zyskały bardziej zorganizowane struktury w postaci założonego przez opata Herwegena Instytutu Studiów Liturgicznych i Monastycznych⁸⁵

Do rozpowszechniania idei ruchu liturgicznego w niemałym stopniu przyczynił się także śląski klasztor benedyktyński w Krzeszowie (Grüssau). W tym po trwającej stulecia przerwie w 1919 r. na nowo przez benedyktynów objętym monasterze również dbano o przykładowe świętowanie liturgii i o jak najżywszy w niej udział wiernych świeckich⁸⁶ Opactwo w Krzeszowie służyło z rokrocznie urządzanych uroczystych obchodów Wielkiego Tygodnia i Świąt Zmartwychwstania Pańskiego, na które przybywali liczni wierni ze Śląska, Pomorza, Brandenburgii i Saksonii⁸⁷

⁷⁹ WAGNER, *art. cyt.*, s. XII.

⁸⁰ Po II wojnie światowej to do dziś publikowane czasopismo przyjęło nazwę „Archiv für Liturgiewissenschaft”; JUNGSMANN, *Liturgischer Dienst*, s. 218; ANGENENDT, *dz. cyt.*, s. 20.

⁸¹ W. ŚWIERZAWSKI, *Odo Casel OSB (1886–1948) — życie i dzieło*, RBL 41 (1988), s. 97.

⁸² *Tamże*.

⁸³ ANGENENDT, *dz. cyt.*, s. 51.

⁸⁴ HÄUßLING, *Die betende Kirche*, s. 28; KOLBE, *dz. cyt.*, s. 40.

⁸⁵ FENWICK, SPINKS, *dz. cyt.*, s. 27.

⁸⁶ A. ROSE, *Kloster Grüssau*, Stuttgart–Aalen 1974, s. 175–180.

⁸⁷ Opactwem krzeszowski klasztor stał się w 1924 r.; TENŻE, *Die Benediktinerabtei Grüssau als liturgisches Zentrum in Deutschland (1919–1945)*, ASKG (1973), nr 31, s. 215.

Uczestniczący w celebracji liturgii paschalnej wierni wykonywali śpiewy chorałowe na przemian z mnichami. W ten sam sposób celebrowano liturgię od 1928 r. w kościele parafialnym w Krzeszowie w niedziele i święta, co było możliwe dzięki otwartej postawie tamtejszego proboszcza i chętnie przyswajającym sobie chorał gregoriański parafianom⁸⁸. Zamiłowanie do liturgii i chorału gregoriańskiego starano się zaszczepiać też w pątnikach, pielgrzymujących do łaskami słynącego wizerunku Matki Bożej Łaskawej w krzeszowskim sanktuarium. Podobnie jak w Maria Laach, tak i w Krzeszowie przeprowadzano kursy i rekolekcje w duchu ruchu liturgicznego, gromadzące katolicką inteligencję, duchowieństwo, służbę liturgiczną i młodzież⁸⁹.

Kontynuując działalność edytorską ks. Stephana, krzeszowskie opactwo wydawało też szereg pism, służących większemu uaktywnieniu uczestnictwa wiernych świeckich w liturgii. Wspomnieć tu trzeba przede wszystkim wydawane w setkach tysięcy egzemplarzy w formie broszurek, zapisane według zasad nowoczesnej notacji muzycznej, teksty śpiewów aż ośmiu mszy chorałowych dla ludu (*Choralgesänge für das Volk*), rozprowadzane na terenie całego ówczesnego obszaru używania języka niemieckiego, jak również opracowane do nich towarzyszenia organowe (*Orgelbegleitung zu den Choralgesängen für das Volk*)⁹⁰. Ponadto należałoby jeszcze wymienić czterokrotnie wznawiane dzieło o. Justyna Albrechta pt. *Taufbesinnung*, pogłębiające świadomość chrzcielną wiernych, oraz, cieszący się dużą popularnością, muzycznie opracowany przekład komplety niedzielnej z *Breviarum Romanum* autorstwa o. Othmara Spöth (tzw. *Grüssauer Komplet* – „Kompleta Krzeszowska”).

Dla pełnego zobrazowania zaangażowania mnichów krzeszowskich na rzecz ruchu liturgicznego nie wolno w końcu zapomnieć o ich niezwykle aktywnej działalności poza Krzeszowem. Wiele z nich prowadziło tzw. „Tygodnie Liturgiczne” oraz rekolekcje i misje w parafiach i klasztorach na terenie niemal całych Niemiec, jak również specjalne kursy szkoleniowe dla organistów i dyrygentów chórów kościelnych (tzw. „Tygodnie Chorałowe”). Jak podaje Ambrosius Rose, w kronikach klasztornych nie brak świadectw potwierdzających liczne pozytywne skutki, jakie miało apostołstwo liturgiczne benedyktynów z Krzeszowa⁹¹.

2.4.3. Romano Guardini i katolicki „ruch młodzieżowy”

Poczesne miejsce w poczcie ludzi zasłużonych dla rozwoju ruchu liturgicznego zajmuje Romano Guardini (1885–1968) — znany teolog, filozof i pedagog. Napisał przez niego dzieła o tematyce liturgicznej (*Vom Geist der Liturgie, Von heiligen*

⁸⁸ TENZE, *Die Benediktinerabtei*, s. 218; R. WALTER, *Kirchenmusikalische Aktivitäten der Benediktinerabtei Grüssau 1919–1945*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” (1998), nr 56, s. 224n. W 1931 r. posługę duszpasterską w parafii przejęli benedyktyni; *tamże*, s. 227.

⁸⁹ G. MOSCHNER, *Kloster Grüssau und die schlesische Jugend*, w: A. ROSE (red.), *Grüssauer Gedächtnisbuch*, Stuttgart 1949, s. 164–169.

⁹⁰ ROSE, *art. cyt.*, s. 218n; WALTER, *art. cyt.*, s. 223n.

⁹¹ ROSE, *art. cyt.*, s. 220.

Zeichen czy *Liturgische Bildung*) spotkały się z bardzo żywym odzewem i chyba na stałe weszły do kanonu klasycznych pism liturgicznych.

Ogromną zasługą Guardiniego dla rozwoju ruchu liturgicznego w Niemczech było pozyskanie dlań tzw. katolickiego „ruchu młodzieżowego”⁹², a zwłaszcza młodzieży zrzeszonej w związku *Quickborn*. *Quickborn* to katolicki związek młodzieży gimnazjalnej i studenckiej, powstały w 1909 r. w Nysie⁹³ z inicjatywy trzech kapłanów diecezji wrocławskiej: Bernharda Strehlera (1872–1945), Klemensa Neumanna (1873–1928) i Hermanna Hoffmanna (1878–1972). Początkowo jego głównym celem było propagowanie abstynencji wśród młodzieży w dotkniętym ogólnym kryzysem moralnym, szczególnie plagą alkoholizmu, społeczeństwie. W stosunkowo niedługim czasie *Quickborn* rozprzestrzenił się w Niemczech i częściowo w Austrii, zrzeszając w kulminacyjnym okresie swego rozwoju, tj. bezpośrednio po I wojnie światowej, blisko 8000 młodych ludzi. Oprócz Śląska grupy *Quickbornu* działały na terenie dzisiejszej Badenii-Wirtembergii, w Bawarii, Hesji, Nadrenii i Westfalii. Nazwa ruchu *Quickborn* wywodzi się z jednego z dialektów dolnoniemieckich i oznacza: „tryskające źródło”, „krynica”, „zdrój”. Jej przyjęcie wyrażało pragnienie członków ruchu bycia czymś w rodzaju „żywego źródła”, które tryska autentycznym, zdrowym i radosnym duchem młodości. Publikując własne czasopisma i biuletyny, *Quickborn* prowadził dynamiczną działalność o charakterze społecznym, kulturalnym i religijnym. Z czasem pierwotne propagowanie ideałów abstynenckich zeszło w życiu *Quickbornu* na plan dalszy, a na czoło wysunęło się realizowanie pogłębionej formacji duchowej poprzez wspólną modlitwę i spotkania dyskusyjne. Pod wpływem Romano Guardiniego w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. formacja ta przyjęła na wskroś liturgiczny charakter i *Quickborn* stał się znaczącym krzewicielem idei ruchu odnowy liturgicznej. Jako wybitny teolog i wytrawny pedagog Guardini potrafił poprzez swoje poczytne pisma, jak również dzięki organizowanym pod jego egidą w centrali związku *Quickborn* (położony nad Menem kasztel

⁹² Pod nazwą „ruch młodzieżowy” (*Jugendbewegung*) rozumieć należy powstały na przełomie XIX i XX w. w Niemczech młodzieżowy ruch odnowy społecznej, którego zasadniczymi wyznacznikami były: odrzucanie autorytarno-mieszczańskiego porządku społecznego, panującego w XIX stuleciu; swoista subkultura, polegająca głównie na fascynacji twórczością romantyczną oraz pielęgnowaniu turystyki wędrowniej, wynikającym z potrzeby ucieczki od bezdusznej cywilizacji miejskiej i zamiłowania do natury; stosunkowo duża autonomia w procesie wychowania i kształtowania swego życia. Zwłaszcza ostatni z wymienionych czynników (samowychowanie i daleko idące popieranie samodzielności młodzieży) stanowił o specyfice ruchu młodzieżowego. Niemiecki ruch młodzieżowy był zjawiskiem bardzo złożonym i zróżnicowanym światopoglądowo — w jego łonie spotykamy różne nurty polityczne, narodowe i religijne. Podstawową formą organizacyjną ruchu młodzieżowego był tzw. *Bund* (związek), odznaczający się mocno zdemokratyzowaną strukturą; M. WORBS, *Quickborn und Heimgarten als ein kulturell-religiöses Ereignis in Oberschlesien (1909–1939)*, Opole 1999, s. 37–38, 42.

⁹³ Poniższe informacje o historii ruchu *Quickborn* zostały opublikowane przez autora w: tamże; TENŻE, *Religijne i pedagogiczne aspekty działalności ruchu „Quickborn” na Śląsku*, RTSO 20 (2000), s. 447nn.

Burg Rothenfels) spotkaniom formacyjnym zafascynować młodzież liturgią i doprowadzić do błogosławionej w skutkach syntezy dwóch wielkich ruchów I połowy XX stulecia: ruchu liturgicznego i niemieckiego „ruchu młodzieżowego”. Od 1922 r. w Burg Rothenfels miały miejsce tygodniowe warsztaty na tematy religijne i kulturalne, natomiast od 1927 r. setki młodych (nie tylko należących do *Quickbornu*) uroczystości obchodziły tutaj Wielki Tydzień i Święta Wielkanocne. W czasie tych spotkań Guardini po mistrzowsku wyjaśniał młodzieży sens świętych czynności i wprowadzał ją w misterium liturgii. Młodzież związku *Quickborn* z niezwykłą otwartością i dużym entuzjazmem podjęła dążenia ruchu liturgicznego. W ruchu liturgicznym imponowały jej m.in.: wysiłki do zmaksymalizowania aktywności wszystkich uczestników liturgii, akcentowanie jej wymiaru wspólnotowego, a także docenianie jej oddziaływania formacyjnego. Młodzi z *Quickbornu* chętnie i często uczestniczyli we wzorcowym świętowaniu liturgii w opactwach benedyktyńskich oraz starali się przeżywać liturgię godnie i w miarę czynnie na swoich zjazdach. Nierzadko zagadnienia liturgiczne stanowiły temat ich spotkań grupowych. W wielu parafiach z inicjatywy młodzieży *Quickbornu* powstawały tzw. „kręgi liturgiczne”, w ramach których poznawano dokładniej mszał i podstawowe pojęcia liturgiczne, zgłębiano wymowę czynności liturgicznych i przygotowywano się do bardziej świadomego uczestnictwa w liturgii nadchodzącej niedzieli. Z udziałem młodzieży *Quickbornu* przeprowadzano też rekolekcje parafialne o charakterze mystagogicznym, propagujące idee ruchu liturgicznego. Swoim staraniem wyćwiczonym śpiewem liturgicznym, zwłaszcza wykonywaniem poznanego u benedyktynów chorału gregoriańskiego, młodzi towarzyszyli głoszącym nauki rekolekcyjne o liturgii kapłanom.

Omawiając zasługi „ruchu młodzieżowego” dla rozwoju ruchu liturgicznego odpowiedzmy jeszcze, że z początkiem lat trzydziestych ubiegłego wieku idee i dążenia ruchu liturgicznego zostały w Niemczech podjęte i z niemałym zapalem propagowane także przez katolickie organizacje młodzieżowe, które nie identyfikowały się z „ruchem młodzieżowym”. Stało się tak głównie dzięki zaangażowaniu ks. prałata Ludwiga Wolкера (1887–1955) — długoletniego prezesa Katolickiego Zrzeszenia Młodzieży Męskiej (Katholischer Jungmännerverband) i kierownika ośrodka formacyjnego dla młodzieży *Haus Altenberg* w diecezji kolońskiej⁹⁴. Wydana przez niego w 1928 r. książeczka pt. *Kirchengebet*, zawierająca części stałe Mszy św., teksty jutrzni i nieszporów oraz wskazania dotyczące wspólnotowego świętowania Eucharystii, została jeszcze przed II wojną światową rozprowadzona aż w pięciu milionach egzemplarzy⁹⁵. Uzupełnieniem *Kirchengebet* było drugie dziełko ks. Wolкера — śpiewnik *Kirchenlied*, stanowiący zbiór pieśni religijnych, nadających się do wykonywania

⁹⁴ W. BOKLER (wyd.), *Prälat Ludwig Wolker. Altenberger Dokumente. Quellenschriften zur katholischen Jugendseelsorge und Jugendführung*, Altenberg 1955, s. 21.

⁹⁵ KOLBE, dz. cyt., s. 59.

w liturgii. Obydwie pozycje okazały się być nieocenioną pomocą dla wielu młodych kapłanów, którzy, poznawszy idee odnowy liturgicznej w latach własnej formacji młodzieżowej, starali się je potem realizować jako duszpasterze w duszpasterstwie parafialnym.

2.4.4. Ks. Pius Parsch i „ludowy ruch liturgiczny”

Oprócz Francji, Belgii i Niemiec, także Austria poszczycić się może wybitnymi krzewicielami idei ruchu liturgicznego. Najbardziej zaangażowanym z nich był pochodzący z północnych Moraw, z okolic Ołomuńca, ks. Pius Parsch (1884–1954) — wykładowca teologii pastoralnej w klasztorze kanoników regularnych w Klosterneuburg niedaleko Wiednia⁹⁶. Zainspirowany lekturą *L'Année liturgique* Prospera Guérangera, jak również przykładem ks. Stanisława Stephana i opata Ildefonsa Herwegena, Pius Parsch podjął z podziwu godnym zapałem zakrojoną na bardzo szeroką skalę działalność na rzecz upowszechniania idei ruchu liturgicznego. Jako wierny uczeń opata Herwegena ks. Parsch przyczynił się w dużym stopniu do tego, że wypracowywane w Maria Laach doświadczenia liturgiczne docierały do licznych parafii. Jeszcze bardziej niż ks. Stephan, starał się Pius Parsch oddziaływać przede wszystkim na wiernych w parafiach. Dla podkreślenia wagi, jaką przykładał do przysposobienia ludu do świadomego i czynnego uczestnictwa w liturgii, jak również dla wyrażenia potrzeby pewnego „odklerikalizowania” liturgii, zwykł Pius Parsch używać kontrowersyjnie odbieranego pojęcia *Volksliturgie* („liturgia ludowa”)⁹⁷, a prowadzoną przez siebie działalność określać jako „ludowy ruch liturgiczny” (*volksliturgische Bewegung*).

Poza tym charakterystyczne dla działalności ks. Parscha było akcentowanie roli Pisma św. w liturgii i w ogóle w życiu chrześcijanina. Według niego Biblia powinna być ludziom tak samo przybliżana, jak liturgia, bo tak, jak ona, jest ważnym źródłem łaski i odnowy życia wewnętrznego. Nic więc dziwnego, że swoją katechetyczną posługę słowa — spełnianą od 1919 r. w ramach cotygodniowych „godzin biblijnych” oraz na regularnych spotkaniach liturgicznych wspólnoty wiernych, od 1921 r. licznie gromadzących się w kościółku Św. Gertrudy w Klosterneuburg — ks. Pius Parsch poświęcał głównie tym dwóm wielkim tematom: liturgii i Biblii⁹⁸. Biblijno-liturgicznym duchem odznaczały się organizowane przez niego w latach dwudziestych w Klosterneuburg, we Wiedniu i innych miastach obszaru języka niemieckiego

⁹⁶ N. HÖSLINGER, *Der Lebenslauf von Pius Johann Parsch*, w: HÖSLINGER, MAAS-EWERD (wyd.), dz. cyt., s. 13–78.

⁹⁷ TH. MAAS-EWERD, *Pius Parsch und die liturgische Bewegung im deutschen Sprachgebiet*, w: HÖSLINGER, MAAS-EWERD (wyd.), dz. cyt., s. 100, 105. Pojęcie „liturgia ludowa” albo „liturgia ludu” skonstruowane jako antyteza do pojęcia „liturgia kleru” (*Klerikerliturgie*) jest w pewnym sensie zbędną tautologią i błędem teologicznym, gdyż podmiotem celebrowania liturgii jest zawsze całe zgromadzenie liturgiczne, tj. i kapłan i wierni.

⁹⁸ MAAS-EWERD, dz. cyt., s. 96n.

konferencje dla duchownych i świeckich. Założone w 1926 r. i do śmierci przez niego redagowane czasopismo liturgiczne ks. Parsch nazwał wymownie „Bibel und Liturgie”, by podkreślić fundamentalne znaczenie Biblii i liturgii dla chrześcijańskiej pobożności; w 1928 r. z jego inicjatywy powstało jeszcze inne czasopismo — tygodnik liturgiczny „Lebe mit der Kirche”⁹⁹

Chociaż ks. Pius Parsch w zasadzie był „bardziej praktykiem niż teoretykiem i bardziej duszpasterzem niż teologiem”¹⁰⁰, zostawił po sobie bogaty dorobek pisarski. Spuścizną tę stanowią wydawane przez niego liczne tłumaczenia tekstów liturgicznych, w tym opublikowane po raz pierwszy w 1923 r. i od 1927 r., rozpowszechniane w milionach egzemplarzy w bardzo wielu parafiach Austrii i Niemiec teksty mszalne. Pius Parsch jest także autorem szeregu książek i broszurek popularyzujących idee ruchu liturgicznego. Najbardziej znane z nich to: streszczająca najważniejsze poglądy liturgiczne Parscha książka *Volksliturgie*, kalendarz liturgiczny *Das Jahr des Heiles*, *Breviererklärung*, *Laienrituale* oraz dziesięciotomowe dzieło *Die liturgische Predigt*. Publikowane przez ks. Piusa Parscha książki i czasopisma ukazywały się w założonym w 1925 r. w Klosterneuburg bardzo prężnie działającym ośrodku wydawniczym *Volksliturgisches Apostolat* („Ludowy apostołat liturgiczny”), w którym zaangażowanych było blisko sto osób¹⁰¹. O znaczeniu pisarskiej działalności ks. Parscha dla rozwoju ruchu liturgicznego niech świadczy fakt, że część jego prac została przetłumaczona na wiele języków świata.

2.4.5. Kryzys i jego skutki (1939–1944)

Rozwój ruchu liturgicznego nie był naznaczony tylko wzrostem szeregów jego propagatorów i zwolenników. Jako zjawisko niezwykle żywe i złożone ruch liturgiczny nie mógł z pewnością cieszyć się aprobatą wszystkich swoich dążeń. Od samego początku nie brakowało więc krytyków ruchu. Najczęściej przeciwnicy ruchu liturgicznego zarzucali mu pewną jednostronność i popadanie w skrajności. Do stawianych pod adresem ruchu zarzutów należały m.in.: niedostrzeganie znaczenia modlitwy indywidualnej, niedocenianie wartości ludowych nabożeństw „paraliturgicznych” (Różaniec, Droga Krzyżowa *etc.*), ignorowanie przepisów liturgicznych oraz nadmierny estetyzm. Gwoli sprawiedliwości trzeba przyznać, iż wśród propagujących idee ruchu liturgicznego można było spotkać ludzi prezentujących postawy zbyt radykalne, a nawet ekstremalne. Z drugiej strony należy jednak stwierdzić, że opinie adwersarzy ruchu nierzadko miały charakter krzywdzących uogólnień¹⁰².

⁹⁹ N. HÖSLINGER, *Die Zeitschrift „Bibel und Liturgie”*, w: HÖSLINGER, MAAS-EWERD (wyd.), *dz. cyt.*, s. 240.

¹⁰⁰ MAAS-EWERD, *Pius Parsch*, s. 80.

¹⁰¹ HÖSLINGER, *Der Lebenslauf*, s. 52; Od 1969 r. Apostolat nosi nazwę: Instytut im. Piusa Parscha; HÖSLINGER, *Die Zeitschrift*, s. 247.

¹⁰² J. PINSK, *Sogenannte „Übertreibungen” und „Einseitigkeiten” in der liturgischen Bewegung*, LZ 5 (1932/1933), s. 195–203.

Na skutek wzmagających się kontrowersji wokół ruchu liturgicznego w latach 1939–1944 doszło do jego poważnego kryzysu. Pojawiły się głosy, domagające się od hierarchii kościelnej zajęcia bardziej stanowczego stanowiska wobec „niebezpieczeństw” ruchu liturgicznego, łącznie z ewentualnym wprowadzeniem wyraźnego zakazu kontynuowania jego działalności.

Bezpośrednim powodem kryzysu było ukazanie się książki *Irrwege und Umwege im Frömmigkeitsleben der Gegenwart*, opublikowanej po raz pierwszy w 1939 r. przez misjonarza ludowego o. Maxa Kassiepe OMI¹⁰³. Ta licząca zaledwie 100 stron książka, atakująca tzw. „liturgizm” (*Liturgismus*), wywołała burzliwą dyskusję na temat postulatów i praktyk realizowanych w ruchu liturgicznym¹⁰⁴. Napięta atmosfera dyskusji, jak również waga jej przedmiotu, spowodowały, że czynnie włączyli się do niej biskupi niemieccy i austriaccy. Jednym z pierwszych owoców roztozonej debaty było powołanie do życia Referatu ds. Liturgicznych przy Konferencji Episkopatu, na czele którego stanęli: biskup Moguncji Albert Stohr i biskup Pasawy Simon Konrad Landersdorfer¹⁰⁵. W stosunkowo krótkim czasie przekształcił się w Komisję Liturgiczną, w skład której weszli m.in.: R. Guardini, P. Parsch i J.A. Jungmann¹⁰⁶. W 1942 r. Komisja Liturgiczna opracowała specjalne wytyczne odnośnie do kształtowania liturgii parafialnej, natomiast rok później na życzenie Stolicy Świętej przeprowadzono w gronie biskupów odpowiednie konsultacje na temat oceny działalności ruchu liturgicznego¹⁰⁷. Wzywając biskupów do czuwania nad dalszym rozwojem ruchu, Rzym opowiedział się w końcu za kontynuacją jego działalności i zaistniały kryzys został tym samym przewyżczonej.

Zdaniem wnikliwie badającego tło i przebieg kryzysu Theodora Maas-Ewerda, na pomyślne rozwiązanie problemu wpłynęła przede wszystkim roztropna postawa Stolicy Apostolskiej, która potrafiła dostrzec i pozytywne, i negatywne strony w działalności ruchu liturgicznego¹⁰⁸. Nie reagując zbyt pochopnie, dano ruchowi liturgicznemu czas potrzebny do skutecznego samooczyszczenia się i jasnego sprecyzowania swoich dążeń. Maas-Ewerd uważa także, że kryzys ruchu liturgicznego z początku lat czterdziestych zaowocował znacznym przyspieszeniem procesu jego przeobrażenia się ze spontanicznego, oddolnego ruchu, w dzieło odnowy liturgicznej, rozwijane systematycznie przez hierarchię kościelną¹⁰⁹.

¹⁰³ SCHILSON, *Die liturgische Bewegung*, s. 41; po raz drugi książka Kassiepe została wydana w 1940 r.

¹⁰⁴ Treść pojęcia „liturgizm” stanowiły dla Kassiepe m.in. takie praktyki, jak: nierespektowanie rubryk, odrzucanie nieliturgicznych form pobożności, udzielanie Komunii św. jedynie podczas Mszy św.; KOLBE, *dz. cyt.*, s. 64n.

¹⁰⁵ *Tamże*, s. 68.

¹⁰⁶ SCHILSON, *Die liturgische Bewegung*, s. 42.

¹⁰⁷ TH. MAAS-EWERD, *Die Krise der Liturgischen Bewegung in Deutschland und Österreich*, Regensburg 1981, s. 183nn, 285nn.

¹⁰⁸ *Tamże*, s. 509.

¹⁰⁹ *Tamże*, s. 512.

2.5. Rozwój klasycznego ruchu liturgicznego w pozostałych państwach

Wprawdzie rozwój klasycznego ruchu liturgicznego najbardziej dynamicznie i owocnie przebiegał w Niemczech i Austrii, niemniej jednak nie można nie wspomnieć o inicjatywach zmierzających do odnowy liturgicznej, podejmowanych w tym czasie w innych krajach. W publikacjach poświęconych omawianemu tematowi najczęściej zwraca się jeszcze uwagę na rozwój ruchu liturgicznego w niżej wymienionych państwach.

We Francji dążenia ruchu liturgicznego przez dłuższy czas stały pod znakiem poglądów Prospera Guérangera, a ich realizacja raczej nie przyjmowała powszechnego charakteru¹¹⁰. Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX w. dzięki tłumaczeniom pism Guardiniego (*Vom Geist der Liturgie*) i Parscha (*Das Jahr des Heiles*) dokonał się tutaj pewien zwrot — idee ruchu liturgicznego niejako „wyszły” poza mury klasztorne i „dotarły” do parafii¹¹¹. Natomiast w latach II wojny światowej stała się we Francji popularna „teologia misteryjna” Odo Casela¹¹². Ważnym wydarzeniem w rozwoju francuskiego ruchu liturgicznego było założenie w 1943 r. przez dom Lamberta Beauduina, A.-M. Rogueta OP, P. Doncoeuera i L. Bouyera instytutu liturgicznego¹¹³. Z inicjatywy biskupów francuskich nazwano go Centre de Pastorale Liturgique, by podkreślić, że z jednej strony całe duszpasterstwo prowadzić ma do liturgii, a z drugiej — liturgia ma być źródłem skuteczności duszpasterstwa¹¹⁴. Francuski instytut liturgiczny szybko mógł się poszczycić prężną działalnością, przejawiającą się m.in. w: organizowaniu konferencji i kongresów liturgicznych, publikowaniu liturgiczno-teologicznej serii wydawniczej *Lex orandi*, wydawaniu naukowego kwartalnika „La Maison-Dieu” oraz popularnonaukowego miesięcznika „Fêtes et Saisons”¹¹⁵.

Dla rozwoju ruchu liturgicznego w Belgii i Holandii oprócz wspomnianych już ośrodków istotne znaczenie miały ponadto opactwa w Afflighem i Steenbrugge¹¹⁶. W lipcu 1930 r. w Antwerpii zorganizowano pierwszy wielki międzynarodowy kongres liturgiczny, na który przybyli przedstawiciele wielu państw świata — od tego czasu zaczęto ruch liturgiczny nazywać ruchem ogólnoświatowym¹¹⁷.

We Włoszech początków ruchu liturgicznego szukać należy w działalności klasztorów benedyktyńskich w Finalpia i Parma¹¹⁸. Jego rozwój dokonywał się dzięki

¹¹⁰ MAAS-EWERD, *Liturgie und Pfarrei*, s. 47.

¹¹¹ *Tamże*.

¹¹² KOLBE, *dz. cyt.*, s. 131.

¹¹³ *Tamże*, s. 131n.

¹¹⁴ ANGENENDT, *dz. cyt.*, s. 177.

¹¹⁵ KOLBE, *dz. cyt.*, s. 132.

¹¹⁶ R. VALKENHOEF, *Holland*, LZ 2 (1930), s. 74.

¹¹⁷ TRAPP, *dz. cyt.*, s. 367.

¹¹⁸ KOLBE, *dz. cyt.*, s. 120.

publikowaniu odpowiednich artykułów w czasopismach liturgicznych („Rivista liturgica”, „Liturgia”, „Ambrosius”, „Ephemerides liturgica”) i znalazł swój konkretny wyraz w opracowaniu tłumaczenia ksiąg liturgicznych (mszał, rytuał i brewiarz) na język włoski¹¹⁹. Zauważyć też trzeba, że już od 1922 r. organizowano we Włoszech Tygodnie Liturgiczne i że w propagowanie idei ruchu liturgicznego zaangażowała się tutaj Akcja Katolicka¹²⁰

W Wielkiej Brytanii o realizowanie postulatów ruchu liturgicznego w Kościele rzymskokatolickim troszczyło się przede wszystkim założone w 1929 r. przez dom Bernarda McElligotta Towarzystwo Św. Grzegorza (Society of St. Gregory)¹²¹. W latach trzydziestych Towarzystwo urządzało w Oxfordzie kursy letnie o tematyce pastoralno-muzycznej i wydawało kwartalnik „Music and Liturgy”¹²². Dla rozwoju angielskiego ruchu liturgicznego szczególnie zasłużyli się: dom Edmund Jones, J.D. Crichton i Clifford Howell SJ¹²³

Głównym centrum ruchu odnowy liturgicznej I poł. XX w. w Stanach Zjednoczonych było benedyktyńskie opactwo St John’s Abbey Collegeville (Minnesota)¹²⁴. Od 1926 r. opactwo wydawało czasopismo „Orate Fratres” oraz liczne broszurki, adresowane do duchownych i wiernych świeckich, celem ukazywania „znaczenia liturgii w życiu wewnętrznym”, a od 1929 r. urządzało cieszące się dużą popularnością kursy liturgiczne, w których zrećnie łączono teorię z praktyką¹²⁵

Na Słowacji za „filary ruchu liturgicznego” uchodzą kapłani diecezji spiskiej: Jan Silan, Jozef Kútnik i Ján Jalovecký¹²⁶. Zwłaszcza kierujący wydawaniem czasopisma „Svetlo” i współpracujący z Piusem Parschem ks. Jalovecký zabiegał o jak najaktywniejszy udział wiernych w liturgii¹²⁷. Z kolei w Czechach i na Morawach w dziele krzewienia idei ruchu liturgicznego zasłużyły się przede wszystkim wydające publikacje liturgiczne (m.in. czasopismo „Pax”) i organizujące „Tygodnie Liturgiczne” benedyktyńskie opactwo Emaus w Pradze oraz seminarium duchowne w Ołomuńcu¹²⁸

¹¹⁹ *Tamże*.

¹²⁰ *Tamże*, s. 120n.

¹²¹ FENWICK, SPINKS, *dz. cyt.*, s. 29.

¹²² Później czasopismo nosiło nazwy: „Liturgia” i „Life and Worship”; *tamże*, s. 30.

¹²³ *Tamże*.

¹²⁴ B. KLEINSCHMIDT, *Aus dem Zentrum der liturgischen Bewegung in Nordamerika*, LZ 2 (1930), s. 156.

¹²⁵ *Tamże*, s. 157n.

¹²⁶ A. AKIMJAK, *Recepcja konstytucji o liturgii „Sacrosanctum Concilium” w Czechach i na Słowacji*, w: E. MATEJA, R. PIERSKAŁA (red.), *Wprowadzenie soborowej odnowy liturgicznej* (Sympozja 34), Opole 1999, s. 53.

¹²⁷ *Tamże*.

¹²⁸ *Tamże*.

Na koniec poświęćmy jeszcze nieco uwagi ruchowi liturgicznemu w Polsce. Początki i rozwój polskiego ruchu liturgicznego szczegółowo przeanalizowali i przedstawili w swoich artykułach ks. Józef Sroka i ks. Stefan Koperk¹²⁹ Z opracowanej przez nich charakterystyki wiadomo, iż istotny wkład w budzenie świadomości liturgicznej polskich wiernych wnieśli liczni księża diecezjalni, zwłaszcza studiujący uprzednio za granicą, jak również przedstawiciele niektórych wspólnot zakonnych. Wydawali oni mszaliki dla wiernych świeckich (w tym również dla młodzieży), zawierające teologiczno-historyczne komentarze, redagowali odpowiednie modlitewniki i podręczniki liturgiczne, dokonywali przekładu dzieł wybitnych twórców ruchu liturgicznego z Europy Zachodniej, rozprowadzali broszurki o tematyce liturgicznej, a także organizowali kursy i rekolekcje liturgiczne. Wszystkie te inicjatywy służyć miały jednemu nadrzędnemu celowi — przysposabianiu wiernych do bardziej czynnego i świadomego udziału w liturgii oraz pogłębieniu życia eucharystycznego. Zdaniem ks. prof. Koperka, ta wieloraka działalność odznaczała się jednak bardzo silnym zindywidualizowaniem, brakiem konsolidacji i stosownych trwałych form organizacyjnych. Stąd sugeruje on, by określać ją nie tyle mianem „ruchu”, ile „apostolatu” liturgicznego. O ruchu liturgicznym w sensie ścisłym można mówić w Polsce właściwie dopiero od założenia przez ks. Michała Kordela (1892–1936) czasopisma liturgicznego „Mysterium Christi” (1929), stanowiącego jakże potrzebne wówczas forum integrujące polskich liturgistów oraz platformę transferu myśli liturgicznej z zagranicy. W redagowaniu tego poczytnego pisma ks. Kordela wspierał inny krakowski kapłan, ks. Jan Korzonkiewicz (1877–1932), którego także należy uznać za wybitnego przedstawiciela ruchu liturgicznego w Polsce¹³⁰

Pod koniec lat czterdziestych XX w. na rozwój całego ruchu liturgicznego w decydujący sposób znów wpłynął głos Urzędu Nauczycielskiego Kościoła. W 1947 r. ukazała się bowiem encyklika papieża Piusa XII „o świętej liturgii” *Mediator Dei*, która w pewnym sensie stała się oficjalną aprobatą Kościoła dla najważniejszych dążeń ruchu liturgicznego. Pius XII z szeregu postulatów ruchu liturgicznego uczynił zadania całego Kościoła i zainicjował tym samym proces reform, bez którego trudno byłoby sobie wyobrazić soborową odnowę liturgiczną¹³¹ Ostateczne zwieńczenie wysiłków ruchu liturgicznego nastąpiło na Soborze Watykańskim II, podczas którego czterdzieści lat temu uchwalono Konstytucję *Sacrosanctum concilium*.

¹²⁹ J. SROKA, *Odnowa liturgii przed Soborem Watykańskim II w Polsce*, RBL 29 (1976), s. 179–189; S. KOPERK, *Ks. Michał Kordel w kontekście polskiego ruchu liturgicznego*, RBL 41 (1988), s. 136–155.

¹³⁰ SROKA, *art. cyt.*, s. 186. Ks. Kordel redagował czasopismo do 1936 r., a następnie przejęła je „Akcja Katolicka” (do 1939 r.). Po wojnie czasopismo „Mysterium Christi” znalazło kontynuację w periodyku „Ruch Biblijny i Liturgiczny”; KOPERK, *Ks. Michał Kordel*, s. 146, 153.

¹³¹ MAAS-EWERD, *Die Krise der Liturgischen Bewegung*, s. 32.